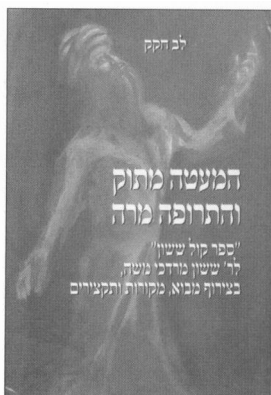

הרצל חקק המעטה המתוק

לב חקק

המעטה מתוק והתרופה מרה.
פרוזה. הוצאת מרכז מורשת
יהודי בבל, 2012, 420 עמ'.

”והמשל לכל מידה בצידה”

ס פר פיוט ומוסר שנחשף מגנזי הנשייה – ומחקר של פרופסור לב חקק, שמציב בפנינו אתגר: להמשיך להאיר את היצירה היהודית במזרח.

מחקר אחרי מחקר, חושף לב חקק גנזי יצירה מכל הלב: ספרי המחקר של פרופסור לב חקק על התרבות העברית בבבל החל במחצית הראשונה של המאה ה"ח עד עלייתם ההמונית של עולי עיראק לארץ בשנים 1950-1951. עברו כבר את שלב הטריטוריה. שרשרת הספרים של לב חקק חושפת אוטוסטרדה של יצירה עברית בקהילת יהודי בבל.

ספריו של לב חקק בתחום זה זכו בשנים האחרונות להבלטה: ניצני היצירה העברית בבבל, איגרות הרב שלמה בכור חוצין (הקיבוץ המאוחד, ספריית הליל בן חיים, 2005), חסיד מול חוטאים (הקיבוץ המאוחד, ספריית הליל בן חיים, 2008). ספר בתחום זה באנגלית בהוצאת אוניברסיטה בארה"ב

לא קניתי לולב
לא קניתי לולב השתא
גם אתרוג תימני מבחר בשקלים
שלושים וחמשה
רק לולבי גלדילולות ראיתי ברחוב
לולבי גלדילולות בידיה של עלמה
ממדעותי
לא אקשר קשר לולב כפי שלמדני
על מדרגות
ביתו א. טסלר המנוח בהיותי רך
בשנים
לא אטלטל בכיפוף מרפקים את
ארבעת המינים
למרום לא אשא את תפרכת חלופי
העונות
לא אסוף המים לא אהבט בבוא
העת בשרידי ערבות
לא קניתי לולב השתא
ואותה מדעת עם לולבי
גלדילולותיה הלכה הלכה עם
אלוף נעוריה
ואין ערבות בידי לחבוט חבטה
הגונה וכבר החלה שנה
וברכותיה
לכן מקרקפת הזכרון אדלה
קוצות קוצות רסיסי מראות
וניחוחות
רצפת בית כנסת מנמרת בירק ריח
חרף נשא באויר
ותנועות ידים קצובות מכות
חמש פעימות בספסלי העץ
החומים

חבויה היא מסורת שמטרתה להימנע מברכה לבטלה – קרי, שלא לברך על ביעור החמץ בטרם הושלם המאמץ למוצאו בכל הבית. אלא שהמעשה, שנועד לכאורה "להדר במצווה", נהפך כנרמז למעשה קונדס: האבא "קיים את המצווה ובתוכו פנימה / לא הפסיק לקלל / את בנו הקטן". המצווה היא איצטלה ללעג לרש.

אסור להתפתות ולהחשיב את השירים האלה לביטוי של משבר אמונה כללי, החובק את כל רובדי הזהות היהודית, והוא חד־סטרי. כפי שמיטיב פרלמן להמחיש בשיר "הלוואי", ההפיכה, ככל שנרצה בה, אינה לחלוטין באפשר. מה שנדמה מצד אחד לחילול קודש מתמשך, ל"מאכלת שלופה" כלפי היהדות, מסתמן מצד שני כמאכלת פיפיות: העוקצנות של פרלמן כלפי יהדותו דווקא חושפת את קרבתו האינטימית אליה. מבחינה זו, יש כאן גם חילול החול, משבר אי־אמונה.

בינות לשירים המוזכרים מופיע גם השיר היפהפה "לא קניתי לולב" (עמ' 58), אף הוא מתעסק בחג מחגי ישראל ומבליט דרכו את יחסו המורכב של המשורר אל המסורת היהודית. בשיר, שמועלה בו זכרון "עלמה ממיודעותיו" של הדובר, מתגלעת תחושת בדידות, המונגדת עם חג חברותי דווקא, חג שעניינו הכנסת אורחים. יפה לחתום את הדברים בהבאת שיר זה במלואו:

ברכה רוזנפלד

גלגולים

מאות סקננים השתרכו אחרינו
אחד אחד הם נשרו בדרכים
אני נכנסתי אל הארץ המבטחת
אחר כך אבדו עקבותי

הייתי נסיכה אשורית
בפמלייתו של אברהם
יצאתי מאור כשדים
יחד עם לכן

The Emergence of Modern Hebrew
Creativity in Babylon, 1735-1950
ועתה ספר מרתק מאין כמוהו,
המעטה מתוק והתרופה מרה, חשיפה ראשונה של ספר מוסר שכתב רבי ששון מרדכי משה, והספר מגיע אלינו מרופד במחקר לפני ולפנים, עם מבוא, מקורות ותקצירים.

ספרים החושפים יהדות עם מנהיגות נשגבת

ספרי המוסר שפרופסור לב חקק מציג אכן יכולים להיות מסווגים כספרות קודש, אבל בל נשכח שזרם היצירה ביהדות בבל הקיף גם ספרות עברית: עדות לכך ראינו במחקרו של פרופ' לב חקק, **ניצני היצירה העברית החדשה בבבל**, מרכז מורשת יהודי בבל, 2003, 400 עמודים. במחקר זה נחשפנו לניצני הספרות העברית החדשה בבבל בשלוש מאות השנים שקדמו לעלייתם של יהודי עיראק לארץ: שירי חול, מחזה, כתבי־עת, מחקרים ספרותיים ועוד. גם את הספרים האחרים שהזכרתי מציג לב חקק על היבטיהם האומנותיים, הישגיהם בתחום הפיוט והמשל.

ספר מוסר עשיר במשלים

ספרו החדש של לב חקק מגלה לנו רב ידען ואציל נפש, רבי ששון מרדכי משה. הרב מוכיח את קוראיו בלשון עשירה, במשלים מבריקים, בספר שסוחף אותנו למקורות יהודיים רבי־השראה ומן החשובים שבקאנון היהודי: **מורה נבוכים**, ידעיהו הפניני, **מנורת המאור** של יצחק אבהב ועוד. מתברר, שהיוצר שבו מדובר, רבי ששון מרדכי משה, השלים את כתיבת הספר **ספר קול ששון** בשנת 1796, אולם רק בשנת 1859, כשישים שנה לאחר השלמת כתיבתו, נדפס הספר בליבוֹרְנו. העצוב בכל הסיפור הוא, שהמחבר נפטר עשרים ותשע שנים לפני הדפסת הספר, שיצא מאז במהדורות אחדות.

הלב נצבט כאשר אנו חושבים על יוצר שלא זכה לראות את מעשי ידיו קונים לבבות.

רבי ששון מרדכי משה חי בין השנים 1747 לשנת 1830 והיה בן למשפחה למדנית. סבו, משה בן מרדכי, היה מנשיאי בגדד. מדובר ברב שהשגיח על כל סדרי הנישואים, היה ממונה על כל הכתובות והקידושים בבגדד.

ספר המוסר שלו היה גולת הכותרת של חיים מלאי פעילות, ובספריו של רבי ששון מרדכי משה ניתן למצוא יותר ממאה ושלושים שירים ופיוטים. הרב ששון מרדכי משה היה רב שעסק בנגלה וגם בנסתר, ויש כתבים שמציגים אותו כדרשן, כיוצר המוכיח את קוראיו בשירים יפים המבוססים על תוכחת מוסר.

ספר זה מציג עוד יהלום מקהילת בבל – ספר מוסר שקדם לספרו של הרמח"ל **מסילת ישרים** (1837). מי שקורא בו, מְגַלֶּה כתיבה מעמיקה, סגנון עשיר ומעורר השתאות של יוצר רב כשרון שידע בשירת התוכחה שלו לחדור לנבכי הלב של הקהל שקיבל את תוכחותיו. הכותב מפגין הכרה של רובדי לשון ומשמעויות לשון – ויכולת להעניק לקחי מוסר באמצעות משלים ופירוש לפסוקים מוכרים.

רבי ששון מרדכי משה לוחם לתיקון המידות

רבי ששון מרדכי משה, שהוא גיבור ספרו החדש של לב חקק, היה יוצר פורה, ובהסכמתו **לספר קול ששון** מונה אליהו משה חיים עשרה ספרים שחיבר רבי ששון מרדכי משה, "ועוד כהנה וכהנה כמה ספרים גנוזים."

בספר קול ששון אנו מגלים מטרה מרכזית: תיקון המידות, ודברי המוסר נמסרים בלשון רכה, בשילוב משלים ושירים. המטרה של רבי ששון מרדכי משה היתה להטיף מוסר בנועם, בדרך שכובשת את הלב.

פרופסור לב חקק מוכיח בניחותו,

כי למחבר היתה מטרה להביע משל שתכליתו מוסרית, ולשיריו יש חשיבות בהעמקת המסר, בדרך שבה הוא ייחקק בזיכרון.

בתוכחות המוסר יש משלים על בעלי־חיים, שמטרתם להאיר את התנהגות בני־האדם. כך בתארו את הצבי, הוא משבח את מהירותו, את היותו קשה ללכידה, אך כאשר הוא מתפתה על־ידי מעט אוכל, הוא עלול לאבד את יתרונו:

"ואיך נופל צבי עופר באופל / להישקל כמו עכבר במידה / הגם לא יוכלו עליו לתופסו / באוכל קט יהלך במצודה."

כשהרב ששון מרדכי משה רוצה להדגיש את רעיון האחדות והשלום, הוא מסכם בחרוזים כובשי לב:

"השלום כיון על שמרים / ומחלוקת כמו מים עכורים: / והחיבור כלי פז ההדורים / ואיך יחליף בחרסי השבורים / והשלום פני רודפו מאירים / והפירוד למצות על מרורים."

משכיות הכסף – פרק הסיום שכולו שירים

לב חקק מנתח בחטיבה נפרדת את הפרק המסיים של משנתו המוסרית של הרב מרדכי, פרק "משכיות הכסף". פרק זה הוא אוסף של שירים ופיוטים, הקוראים לשיפור המידות.

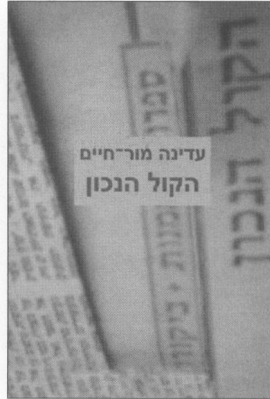
"והמשל לכל מידה בצידה / להעיר לב להורות את שבילה / ושיר חובר עלי משל ידובר / כמו תיבה ובמעול נעולה / לאיכותי ולאשר כמותי / עשיתיהו לתקן המסילה."

הערות סיכום

בבית־הספר לא זכינו להארה כה מרשימה של היצירה בארצות המזרח. שיעורי ההיסטוריה על העם היהודי בעת החדשה, הובילו אותנו לעיסוק מובהק בהיסטוריה חלקית מאוד, זו של יהדות אירופה, ורק מעט מן השיעורים עסקו ביהודי המזרח.

אשר רייך בעקבות הקולות

עדינה מור־חיים.
הקול הנכון. הוצאת עיתון 77,
2012.

לא למדנו מעולם על יצירה עברית בקהילות המזרח, על קשרים שהיו בין הקהילות במזרח לבין הקהילות במערב. אנו מגלים שהיו יוצרים דגולים שנשכחו. הספרים שההדיר לב חקק מגלים יוצרים גדולים בתורה, עשירים במשלים ובעברית הנאמנה למקורות.

הספרות היפה וספרות הקודש של יהודי המזרח לא זכו עד כה לנוכחות בולטת בתוכניות הלימודים, וכמובן לא זכו למחקרים מקיפים, שילוו אותן. פרופסור לב חקק מניח יסודות ופותח צוהר לגלריה של יצירה, לארמון של ספרות ויצירה רבנית, ואלה מחכים, שהדור הזה לא ישכח אותם, שהלבבות ינהו אחריהם.

כשלמדנו היסטוריה בבית־הספר התיכון בנושא העם היהודי בעת החדשה, רוב החומר עסק ביהדות אירופה ומיעוטו ביהודי המזרח. מתברר שהרבנים בבבל, היטיבו להבין את הרוחות הנושבות בקהילות, ומי שקורא באיגרות שרצו בין קהילות יהודי המזרח לקהילות יהודי אירופה מיטיב להבין שערוצי הקשר היו קיימים. מי שקרא את המחקר של פרופסור לב חקק מבין, שביצירה היהודית העברית בבבל היתה מודעות למה שקורה בקהילות באירופה, מודעות לתהליכים שעברו על הקהילות.

פרופסור יוסף דן, המורה שלנו בלימודי ספרות המוסר באוניברסיטה העברית, כתב על כך בעבר: "יצירה העשירה של יהדות זו – בתחום הפיוט, ההלכה, הסיפור, וכן בספרות המוסר והדרוש – הוזנחה כמעט לחלוטין בדורות האחרונים."

מחקרו של פרופסור לב חקק מוכיחים, שיש היסטוריה משותפת, יש ספרות שמאירה זוויות דומות – ויש מקום לראות גם ממרחק שנים את הדו־שיח בין התרבויות שנוצרו במזרח ובמערב. מחקרו של לב חקק כמו מאותתים לנו: עם צריך לראות את תרבותו בכל היקפה ובשלמותה, וכך להתבשר ממגוון מעדניה. ■

הנכונים, על־פני הקולות הגדולים, כביכול, ובכך יש ביטוי לא רק לגישה אובייקטיבית, אלא במובן מסוים מנסה מור־חיים לעשות כאן צדק ספרותי הנדיר במקומותינו.

הספר כולל רשימות על ספרי שירה כמו אלה של חיים גורי, יאיר הורוביץ, בנימין שבילי ועד למשוררים שקולם בשירה נשמע פחות, כמו בועז גאון, יקי דסה, אביגדור גונן ועוד. ואילו בפרוזה, על הסופרות רות אלמוג, רבקה קרן, כמו גם על ספרו של סומרסט מוהם **הפרוטה והירח**, שהוא חריג ויוצא־דופן כספר המתורגם היחיד הן בפרוזה והן בשירה שמופיע כאן.

כן כולל הספר התייחסות לאנתולוגיה **אישה אוהבת** בעריכתה של ציפי שחרור (הוצאת סתווית, ספטמבר 1985), שבו שירי אהבה של משוררות ישראליות בנות־זמננו ומעלה את השאלה, האם שירת נשים מאופיינת בכתיבת שירי אהבה, או שזוהי הגדרה פנים ספרותית בלבד? זוהי שאלה עקרונית ויסודית ומורכבת שלא קל לענות עליה במחי עט, ובאופן חד־משמעי. האנתולוגיה כוללת שירי אהבה של משוררות המייצגות קשת רחבה של הזרמים הספרותיים והחברתיים המתהווים והקיימים בתרבות הישראלית, כמו המשוררות יונה וולך, נורית זרחי, חדוה הרכבי, ציפי שחרור, ואחרות. אלה משקפים את הייחודיות בתפיסתן את הרגש ההפכפך בין נאהבים ש"יש בה חיים ומוות ולכן קיים צורך עז להשאירה רחוקה ולקרבה כאחד מבלי להיפגע ממנה יתר על המידה" (**ציפי שחרור**), ולעתים "היא מקנה תחושת חוסר אונים ורכות" (**רחל חלפי**). אף מביאה היא לתסכול, מכיוון שאינה מצליחה להגיע למפגש" (**אמירה הס**), כדברי המחברת עדינה מור־חיים ברשימתה.

המחברת אף מצליחה בספרה לחשוף את האישיות השירית הפרטית של חיים גורי ולקלף ממנו את הדימוי החברתי הדביק של נציג שירת הפלמ"ח ודור תש"ח. היא מצליחה

ע ד כה לא שלחתי אצבע בכתיבת ביקורת ספרותית, כי אני סובל מקוצר התבוננות ברצף ספרותי שאני חלק ממנו. אבל בימינו כמעט שנעלמה הביקורת הספרותית מכתבי־העת והמוספים הספרותיים שעוד נותרו לפליטה, ולאחר קריאה בספר **הקול הנכון**, פרי הביקורת של עדינה מור־חיים, חשתי צורך, זו לראשונה להגיב על הנכתב, כלומר: להגיב על תגובות ביקורת, מה עוד שלא מופיעה בספר רשימה על אחד מספרי.

מאחר שאיני חמוש בזעם ואיני מתפתה ליצר נקמנות או טינה מסוג כלשהו, אגש ישירות לעניין. זהו ספר האוצר בתוכו אוסף רשימות, הן על שירה והן על פרוזה שנכתבו על־ידי המחברת בין השנים 2002-1985 במוספים הספרותיים של **דבר**, **מעריב** וכתב־העת **מאזנים**, והמבטאות את רוח הזמן בתחומים אלה. בספר זה מתייחסת המחברת למגוון רחב של משוררים בהעדיפה את הקולות